

KŘÍŽOVÁ, Markéta. *Ideální město v divočině : Misijní projekty Tovaryšstva Ježíšova a obnovené Jednoty bratrské v koloniální Americe*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 263 s. Knížnice dějin a současnosti, sv. 33. ISBN 978-80-7106-877-8.

V roce 1767 byli královským výnosem ze Španělka a z jeho zámořských držav vyhnáni jezuité. V roce 1823 se představitelé moravské církve působící v misiích podél dolního toku Ohia vzdali všech nároků na půdu jim zde dříve přidělenou. Vrátili ji americké vládě, čímž oficiálně ukončili existenci posledního ze svých misijních měst. To je ovšem konec příběhu, jenž si jako předmět svého bádání vybrala historička a etnoložka Markéta Křížová, jež působí jako odborná asistentka ve Středisku ibero-amerických studií při FF UK. Její práce tak výstižně demonstruje poslání tohoto střediska, které bylo založeno jako interdisciplinární pracoviště pro výzkum a vzdělávání v oboru iberoamerikanistika. České nedávné vydání *Ideálního města v divočině* je upraveným překladem autorčiny dizertační práce, která byla vydána španělsky nakladatelstvím Karolinum (*La ciudad ideal en el desierto: Proyectos misionales de la Compañía de Jesús y la Iglesia Morava en la América colonial*) v roce 2004.

Ve své srovnávací studii se badatelka táže, co měly společného jezuitské misie v pouštích a horách severního Mexika, přesněji v severním pohraničí kolonie Nové Španělsko v letech 1591–1767 s misijními osadami Moravské církve v Pensylvánii, v Ohiu a v britské Kanadě mezi léty 1741 a 1824. Jezuitské i bratrské misijní osady se skutečně velmi podobaly, obě usilovaly o šíření evangelia mezi „pohanskými“ národy a zároveň toužily vytvořit v zámoří ideální společenství, které mělo „nastavit zrcadlo“ zkaženému světu starého evropského kontinentu, a stát se tak příkladem reformního ideálu. Misie, píše ve svém úvodu autorka, se tak „rozvíjela jako jedna z mnoha forem aktivní sociální kritiky, rezonující v křesťanském světě od časů prvních apoštolů“ (s.8). Hlavním cílem autorčiny práce je poukázat na rozdíly v obou konceptech nápravy a následně pak objasnit neúspěch a finální rozpad misijních měst. Do Ameriky si obě církevní komunity, ideologicky značně protikladné, přinášely své představy o ideálním společenství, jež bude možné uskutečnit v nezkažené divočině. Křížová nám ve své knize nabízí jejich srovnání a zároveň předkládá čtivé vyprávění o této trochu méně známé tváři dějin americké kolonizace v 18. století.

Nejedná se o první práci, kterou autorka věnovala americkým misiím. Starší autorčiny statě se již zabývaly působením převážně příslušníků Jednoty bratrské v zámořských koloniích, ať už mezi indiánským obyvatelstvem („Misie moravských bratří mezi severoamerickými Indiány“ In: *Sborník II. konference Moravian v roce 2001*. 1. vyd. 2003. Suchdol nad Odrou; s. 38-44; „Apoštol Indiánů: Moravský misionář David Zeisberger“ In: *Dějiny a současnost* 6/2000, s. 16–21) či v prostředí černých otroků („Naši černí bratři: Obnovená jednota bratrská a černí otroci v Americe“ In: *Dějiny a současnost*. 2005, roč. 27, č. 3, s. 17–21).

Práci tuzemských autorů zabývajících se historií jihoamerického kontinentu, tím spíše dějinami novověkými, je stále ještě málo. Jedná se o téma exotické, tudíž u čtenářstva oblíbené. Jeho oblíbenost by však neměla fungovat na úkor kvality prací. Bohužel však konstatujeme, že kvalitních, fundovaných prací k dané tematice je skutečně pramálo. Tak například monografie Oldřicha Kašpara *Jezuité z české provincie v Mexiku*. (Danal, Olomouc 1999) čtenáři mnoho nových informací nenabídla. Jak naznačil Petr Hora ve své kritické stati uveřejněné v dubnu 1999 v literární Revue *Aluze*, namísto solidní studie, vystavěné na autentické dokumentaci, vydal Kašpar nepřilíš „spolehlivou a jazykově značně problematickou příručku s četnými diskutabilními soudy“. Nakladatelství Refugium, které se zabývá publikováním knih převážně s ignaciánskou tematikou, vydalo v předchozím desetiletí

dílčí studie Josefa Kolářka věnované jednotlivým misionářům Tovaryšstva Ježíšova pocházející z české provincie (tři biografické portréty: *Tadeáš Enis (1714–1769)*, 1997; *Šimon Boruhradský : (1650–1697)*, 1997 ; *Samuel z Trotnova (1654–1725)*, 1999). Jedná se ovšem o práce výlučně biografické, které se navíc zajímají o příslušníky řádu působící v jezuitských misích na území státu Paraguay, jimž badatelé tradičně věnují největší pozornost. Laického i zasvěceného zájemce o misijní činnost na americkém kontinentě však toto přílišné zaměření literatury na problematiku misí u kmene Guarani do značné míry omezuje. Autorka ve svém úvodu zdůraznila, že si záměrně studiu paraguayských misí nezvolila právě pro jejich relativní probádanost a především pro jejich značnou specifickou v rámci ostatních jezuitských misijních projektů. V oblasti studia misijních aktivit Jednoty bratrské je pak Křížová na domácí půdě skutečně jedinou specialistkou.

Autorčina snaha o originalitu ve zpracování tématu se neomezuje pouze na studium působení členů ochranovské, obnovené Jednoty bratrské. Inovace pohledu Markéta Křížové v širším historickém smyslu spočívá v pokusu spojení studia jihoamerických misí s badáním o evropském myšlení v období novověku. Historička se tak ve své studii zabývá transferem evropského křesťanského společensko-mravního ideálu na jihoamerický kontinent, táže se po jeho adaptaci, přeměně a možnosti realizace. Zároveň pak sleduje, jaký měla misijní zkušenost v písemných či ústních relacích jejich aktérů zpětný dopad na myšlenkový vývoj evropské společnosti. Misie se totiž zároveň měly stát vzorem pro nápravu křesťanského světa. Tuto autorčinu volbu považují osobně za velmi zdařilou a opodstatněnou. Historie zámořských misí představuje totiž fenomén, který má centrální význam nejen pro dějiny jihoamerického kontinentu, ale – ve spojení s badáním o myšlenkových a kulturních transferech- klíčový význam také pro dějiny evropské a světové.

Historička se již v úvodu vymezuje vůči kolonialistickému výkladu dějin Jižní Ameriky. To se jasně odráží v hlavní – a dle samotné autorky doposud ojedinělé – myšlence celé práce. Nejde o nic menšího než o samu interpretaci hlavní příčiny neúspěchu misijního projektu. Podle Křížové nespočíval nezdar jihoamerických misí ve vnějších příčinách tradičně zmiňovaných historiky, ale cituji „*ve vnitřních rozporech jezuitského a moravského misijního experimentu, přítomných už v okamžiku jeho zahájení a úzce svázaných s rozporuplným obrazem Ameriky v evropském prostředí*“ (s. 15). Křížová hovoří o uvíznutí misionářů v půli cesty. Na jedné straně byla snaha misionářů obou církevních společenství o vyzdvižení křesťanských indiánských osad jako úspěšné reformní cesty, která měla posloužit za vzor pro obnovu evropské společnosti. Na druhé straně stálo systematické úsilí o podřízení Indiánů španělským a britským kolonistům. (Tato snaha byla nicméně silnější u jezuitů. Moravané ve svých městech naopak důsledně odrazovali Indiány od účasti na válečných konfliktech soupeřících koloniálních mocností a zakazovali na své půdě veškeré násilí). Autorka interpretuje tyto vnitřní příčiny jako soubor falešných představ, jež nazývá „*snem o ideálním městě*“ a „*o ztraceném ráji*“, přičemž „*základní rysy tohoto rozporuplného úsilí byli jezuitům i moravanům společné*“ (s. 185).

Tato interpretace je dosti odvážná, uvážíme-li množství fundovaných prací, které objektivně prokázaly vnější příčiny, jež způsobily postupný, leč definitivní rozklad prvotní koloniální společnosti. Mně osobně se však autorčina interpretace jeví jako přesvědčivá, vnášející obohacující pohled na zánik misí. Křížová pochopitelně nepopírá jevy jako epidemie, války, politické okolnosti a vykořisťování indiánského etnika, ve své argumentaci však sleduje příčiny nezdaru v úzkém rámci misijních osad, a na nich myslím jasně prokázala zmíněné vnitřní myšlenkové rozpory vedoucí ke konečnému kolapsu.

Podívejme se nyní společně na sled jednotlivých kapitol. V první kapitole nastínila Křížová hlavní podněty, které objevení Ameriky nabídlo evropským myslitelům a které daly následně vzniknout dvěma základním pohledům Evropanů na reformní společenství v zámoří. Tato východiska autorka označila za „*utopické*“ a „*bukolické*“ podle toho, zda se opírala o racionální představu výstavby ideálního společenství, či zda se zakládala na nostalgii po jakémsi ztraceném ráji neznajícím zkaženosti soudobé evropské civilizace. Druhá kapitola není jen autorčinou pečlivou snahou stručně poučit čtenáře o dějinách Tovaryšstva Ježíšova a obnovené Jednoty bratrské, ale podává systematický přehled základních podobností mezi oběma skupinami v jejich misijní praxi na dvou zvolených územích. Výchova Indiánů byla náročná a zdaleka se neomezovala jen na výklad a vštěpování slova božího. Třetí a čtvrtou kapitolu Křížová považuje za stěžejní pro svou práci. Sleduje v nich proměny představ příslušníků obou církevních komunit o Novém světě i proměny představ o roli jich samotných na americkém kontinentě v závislosti na jejich měnícím se postavení, moci a prestiži uvnitř evropské společnosti. Autorka zde podtrhuje skutečnost, že největší vrchol misijních zámořských snah se překrývá s úpadkem vlivu těchto církevních komunit, s jejich prakticky finální fází existence ve Starém světě. V tomto kritickém momentu obou náboženských komunit však, zdůrazňuje Křížová, „*kulminovala idealizace Nového světa a jeho obyvatel a jejich obraz se nejvíce vzdaloval realitě, zatímco v době mocenského a ekonomického vzestupu dominuje v jezuitských a moravských textech realistický až negativní obraz Ameriky. Tehdy se pro ně Amerika stávala „pouští“ či „divočinou“*“ (s. 15). Jeden z významných rozdílů mezi misii Jednoty bratrské a jezuitskými osadami vycházel ze statutárního rozdílu mezi oběma společenstvími. Příslušníci Tovaryšstva v pohraničí Nového Mexika spadali pod pravomoc, a tudíž dohled španělské koruny. Nucená loajalita vůči španělské vládě však dle autorčina rozboru přinášela spíše stinné stránky. Na rozdíl od moravských bratří, jejichž osady byly prakticky privátní iniciativou, k níž dostávali svolení jak od britských, tak indiánských autorit, museli jezuité ve svých osadách tolerovat španělské kolonisty a jejich kreolské potomky. Jejich životní styl se však často velmi vzdaloval křesťanskému ideálu a misionáři si přáli uchovat indiány co možná nejdéle jejich nepříteliš blahodárnému vlivu. Křížová zdůrazňuje tento rozporuplný fakt, v němž vidí právě jeden z podstatných důvodů neúspěchu reformních snah Loyolových následovatelů. Konkrétnímu rozboru podoby „*misijních měst*“ obou skupin ve specifickém prostředí pohraničí britských a španělských kolonií je věnována čtvrtá kapitola. Autorce patří uznání za zpracování problematiky celé řady aktivit, které souvisely s vnitřním životem misijních měst, stejně jako s jeho rolí vůči okolnímu světu. Hovoří postupně o jejich hospodářské strategii, majetkových vztazích, jejich samosprávě, o osobním soužití Indiánů s misionáři a míře jejich osobní svobody či jejich vztahu ke koloniální administrativě.

Bezesporu velký přínos knihy plyne z autorčiny práce s prameny. Při shromažďování studijního materiálu Křížová pobyla jak v německých archivech, převážně v ochranovském, tak v mexických institucích a neposledně také v různých fondech na území USA. Autorka přitom pracovala s různorodými prameny, z velké části dosud nevydanými. Opírá se převážně o prameny veřejné, tzv. „*historie*“ jednotlivých osad, dále o korespondenci a relace misionářů samotných. Neužívá však tento zdroj jako autoritativní, naopak přistupuje k němu kriticky. Výstižně poukazuje na skutečnost, jak tato vyprávění odrážela vnitřní potřeby jezuitského řádu či Jednoty bratrské a sloužila *ad hoc* po ukončení působení obou společenství k ospravedlňování misijní činnosti v zámoří. Pro Křížovou jsou ovšem tyto oficiální materiály vynikajícím pramenem pro studium jezuitské a bratrské sebe prezentace.

Přestože práci Markéty Křížové považuji ve svém celku za skutečně zdařilou a inovativní, dovoluji si upozornit na několik bodů, které by podle mého názoru bylo možno dále rozvinout. Domnívám se, že by bylo zajímavé věnovat se podrobněji každodennosti v misiích, a to jak každodennosti nekonfliktní, tak také událostem, jež životem v misiích více otrásl. Čtenářské publikum by mohlo v knize postrádat detailnější rozbor například indiánských povstání, o kterých se autorka několikrát zmiňuje, ale věnuje se spíše než jejich průběhu převážně jejich důsledkům a dopadům na budoucí osud misijních měst. Tato poznámka však není v pravém slova smyslu výtkou. Jak už bylo řečeno, autorka si ve své práci kladla za cíl postihnout historii misijních osad, analyzovat a vysvětlit nezdary ve snaze o vytvoření ideálního města v zámoří. Přestože koloniální válečné konflikty či povstání Indiánů do kategorie překážek vedoucích k nezdaru misí bezpochybně patří, Křížová si jako předmět svého zájmu jednoznačně určila problematiku vzájemného myšlenkového ovlivňování misí a evropského reformního prostoru. V této perspektivě lze tudíž povstání a válečné konflikty hodnotit jako jednorázové incidenty.

Druhou mou kritikou je autorčino ponechání stranou indiánského diskursu. Kromě obecných závěrů o reakcích křesťanských indiánů zejména na jejich pracovní a duchovní povinnosti v misiích a na omezování jejich tradičních rituálů Markéta Křížová nereflektuje konkrétní vnitřní pocity a představy indiánských domorodců. Autorka tuto mezeru připouští a obhajuje ji opět svou snahou soustředit se maximálně na vytčený úkol, „*tedy na začlenění Ameriky (či spíše „obrazu Ameriky“)* do evropského reformního diskursu a křesťansko-reformní praxe“ (s. 13). Je také dále zřejmé, že studium tohoto diskursu a sebereflexe by vyžadovalo práci s dalším typem jistě velmi řídké dochovaných pramenů. V tomto ohledu autorka zmiňuje příklad rozsáhlého *memoria* vyprávějího o vypovězených jezuitách z pera Josého Felixe Sebastiána z roku 1767, jehož součástí tvořily životopisy indiánských konvertitů. Byly ovšem opět pouze zprostředkovaným a dodatečným zdrojem informací o chování a představách Indiánů v misiích.

Jedním z velmi zajímavých témat, jež si Markéta Křížová ve své knize vybrala, je osobnost a role misionáře jako takového. Poukázala výstižně na všechny jeho povinnosti a postoje, které byly v mnohém velmi protichůdné. Misionář, ať už přináležel k Tovaryšstvu či k Jednotě bratrů, měl samozřejmě zvláštní postavení, personifikoval jiný svět a vyznačoval se jinou mentalitou, měl přitom stejný původ jako nepřátelé Indiánů, ale vystupoval převážně v roli jejich přítele a obhájce. Zajímavé je, že autorka k této otázce nepřistupuje pouze jako k dílčímu aspektu své studie, ale pohlíží na tuto postavu jako na širší historický pojem, či archetyp. Sama Křížová tak ve svém úvodu konstatuje skutečnost, že „*v moderní historiografii v podstatě není studován fenomén křesťanských misí jako takový a jednotliví autoři se specializují na konkrétní církve a církevní společenství*“ (s. 10). Autorka naopak splňuje tradiční potřebu historiografické vědy, potřebu samozřejmě stále aktuální, a to zabývat se nejen dílčími aspekty dějin a historických jevů, ale zamýšlet se a studovat obecné problémy a souvislosti, jakkoli je strukturalismus pravděpodobně již nedostačujícím přežitkem v 21. století. V této souvislosti tak čtenář může doufat a těšit se na autorčino chystané zpracování otázky role jiného důležitého aktéra amerických koloniálních dějin, postavy amerického otroka a fenoménu otrokářství.

Zvláštní pozornost věnuje autorka školské vzdělávací práci misionářů. V tomto aspektu si byla obě náboženská uskupení velmi blízká. Rozdíl bychom nicméně našli v počátečním období, kdy se vzdělávací činnost jezuitů během prvního století misijní aktivity soustřeďovala prakticky výlučně na španělské obyvatelstvo, a to zejména na kreolskou elitu. Teprve

v prvních desetiletích 17. století skončila „*extenzivní*“ fáze christianizace Indiánů, „*ny*ní začali členové Tovaryšstva soustředěně pečovat o vybrané skupiny domorodců vydělených jak z původního „*pohanského*“ prostředí, tak ze společnosti španělské kolonie a ovlivňovali je ve všech aspektech každodenního života“ (s. 101). Dále Křížová upozorňuje na podstatný rozdíl mezi jezuity a Moravany v otázce hierarchické podřízenosti. Jezuitské reformní iniciativy, ať už v oblasti vzdělávací či hospodářské nebo v oblasti morálních a fyzických trestů, tak opět, zdá se, trpěly větší vnitřní rozporuplností než misie bratrské. Oscilovaly totiž mezi velmi blahodárnou podporou na jedné straně a přísnou řádovou subordinací vůči Vatikánu či španělské koruně na straně druhé.

Jako studentka Semináře obecných a komparativních dějin při FF UK si nemohu v závěru mého hodnocení odpustit zmínku o z mého pohledu zásadním přínosu autorčiny knihy. Jako absolventka zmíněného semináře spojila Křížová ve své práci svůj tradiční badatelský zájem o historii jihoamerického kontinentu s metodou komparace. Ve svém pohledu na koloniální dějiny se pokusila odtrhnout od vulgarizující tendence striktního oddělování britsko-francouzské kolonizace a hispánské kolonizace španělsko-portugalské. Nabídla pohled nový, nikoli politický, ale kulturní, pohled skrze misijní činnost dvou náboženských uskupení. Ve své práci tak úspěšně narušila dosavadní minimální zájem historiků o srovnávací studium dějin anglofonní a latinské Ameriky. Domnívám se, že tato metodologická volba byla podpořena vhodným výběrem studovaných objektů a podložena srovnatelnou pramennou základnou. Metodologicky tak čtenář stojí před zdařilým, srozumitelným výsledkem. Autorčino srovnání dvou rozdílných reformních aktérů na misijním poli navíc přineslo mnohé originální závěry obohacující historii obou skupin i mimo tento specifický kontext.

Pro laickou veřejnost je kniha Markéty Křížové bezesporu zdrojem velmi komplexního a zároveň poutavého vylíčení působení obou náboženských uskupení v misiích Nového světa. Kromě toho představuje tato publikace zajímavou úvahu o vývoji a údělu křesťansko-reformních snah starého kontinentu v Americe během období raného novověku. V neposlední řadě tato studie výstižně ukazuje transfer kulturně morálních hodnot mezi oběma kontinenty. Jelikož iberoamerická tematika není mou specializací, přenechávám nyní prostor odborníkům na dané téma, aby se ujali zevrubnějšího, a především fundovanějšího kritického zhodnocení této práce, která má nespornou odbornou kvalitu.